

Józsa Márta

A szabadság őszi fantomja

— Budapest, köztér —

Azon az őszön reggelente óvatosan kellett munkába indulnia a *tanárnőnek*: mindannyiszor félő volt, hogy hasra esik a kartondobozokban, amelyek éjszakáról éjszakára ott tornyosultak a kapualjban, körülöttük törött üvegek. Nem emlékeztette azonban a látvány különösebben háborúra, nyilvánvaló volt, hogy történelem helyett a történelem paródiájának kellékei lepték az utcákat, a lázongó főváros a szokottnál is több szemetet termel. Eltakarítani nem volt ideje, csak odébb rúgta azt, amelyik nagyon útban volt, különben is már hozzászokott a látványhoz. Na, megint egy egész karton whisky fogyott az éjjel, gondolta futtában, mielőtt még átment volna a téren, amelyet hónapokon át bámulhatott a tévénező világszerte, míg meg nem unta. Úgy állt ott az ország házával szemben felállított, az elmúlt kétez év szimbólumainak elegyével díszített sátoztábor, mintha az előjogokkal ellenséges abszolutizmus fellegvárával szemben az éhező plebejusokkal szövethető lázadó rendek tivornyájává vált volna az átalakulóban levő ország. Kicsit odébb műholdas közvetítő kocsi (a parabolaantennák kifeszítve, mint egykor az íjak) sofőrjei nyújtózkodtak: nem hagyhatták ott éjszákára a drága technikát, amellyel estéről estére fél Európa híradói értesültek a magyar pikantériáról: hogy itt rendőrt vernek, hogy itt vernek a rendőrök, hogy itt gyűjtogatnak, dobálóznak, és akkora piknik van a Parlament előtt, hogy napokig állja a hírversenyt az arról való tudósítás. Jó ideig az is marginális kérdés volt, hogy ki ver kit: nyilvánvalóan nem az amúgy is zavaros identitású táborok azonosítása volt az érdekes, hanem maga a balhé, pontosabban fogalmazva a közrend állandóságába és mindenhatóságába vetett hit eltűnése megborzosította meg a békéhez szokott európai közönséget. Előbb vagy utóbb még kerébe törnek valakit, dohogott a középkor-tematikájú jelmezből láttán a téren átsiető tanár, figyelte, amint álmos asszonyok faggyazzák a birkát: ha reggelire nem is, ebédre meglesz. A nép ne éhezzen, ezt még azokban az évtizedekben tanulták meg, amikor a mindenütt híres, és néhol irigyelt gulyásagyú volt a magyar társadalmi béke jelképe. Fél hét tájban — olyankor szokott indulni — még azzal a veszéllyel is szembe kellett néznie, hogy belebotlik egy-egy, világnézetét zászlóba provokáló hortyogóval. Esténként jó azt lengetni, de beleburkolózva meg is véd a csípős hajnaloktól. Azért használjuk éppen az Árpád-sávos zászlót¹, mert azzal tudjuk a leginkább bosszantani őket, magyarázta egyikük, a tanár, éppen elkapta a mondatot, amelyet a zászlós persze nem neki szánt, hanem fáradt, hátizsákot viselő társának, aki felsőhajtott: mindegy is már, mondta, csak szeretném valakire eldobni ezeket. A kockakövel töltött hátizsákjára mutatott, akkor már napok óta állt a tábor az agórán, és egyre teljesebb kellékrendszere alakult ki a lázadásra kiéhezettek kultusz-igényének. Ki is alakult a zászló-konjunktúra a városban, kisebb és nagyobb lobogókat, a pogány kori, majd a rendi történelem föllelt, stilizált, összekevert, és egyetlen mondanóba — a tagadásba — sűrített jelképei között válogatni lehetett. A múlt bővítlai remekül megfértek a lufi- és perecárusokkal, a műanyagfröccsentők pillanatok alatt megéreztek a konjunktúrát. A vevőközönség jó ideje adott és jól ismert volt: egy betűvesztett társadalom szegénysége. Kognitív proletariátusa. A feltépett kockakövekkel, lyukas zokniba tömődött faszén-törmelékek (jó az könnygáz ellen is, ráadásul benzinnel meggyújtva kiválóan ég) főváros belemerevedett a jelképeit egyre dühödtebben kereső közép-európai szükséglet-rendszerbe: abba, hogy hosszú ideje egy tranzitország cél nélküli lakói. Hogy egy le-robbant, másodosztályú pályaudvari mentális váróteremben élnek, ahol néha szétcsap közöttük valamelyik, a másiktól csak a sapkája színében különböző állomásfőnök. A zavargók egyszerre mutattak kreativitást és bornírt kicsinyességet, vágyaik a gulyásagyútól az egymás orra alá való vizelésig forrták fel egyszerre azt, ami miatt újra kellett definiálni a hatalom és a közösség viszonyától kezdve a köztisztasági szabályokon át a véleménynyilvánítás határáig mindazt, amiről a közösség tunyaságból és képmutatásból eladdig nem mert elgondolkodni. A közmegegyezés fogalma zárójelbe került; a sorozatos tabudöngetések olyan anakronizmusokat hívtak a felszínre, amelyek nem csak az edzetlen és a rendszerváltás előtti ifjakkal nem jelentettek korábban semmit, hanem az elfejtett, vagy tilos gesztusok újraértelmezésének is termékeny talajt kínáltak. A diáklányok délelőtt egyenleteket oldottak meg az iskolában, esténként pedig kimentek a térre, a nagyobb mellűeken kicsit széthúzódott az *ELKÜRTUK* felirat; a vulgáris politikai önmarcangolás szlogenje.² Reggelente álmosak voltak az iskolában, morcosan, de némi látható morális önelégültséggel utasították el a beszélgetést, mert *elkúrták* ezek, a bűdös komcsik, magyarázták a másnaposság okát, a felirat forrását már nem tudták megnevezni. Ott feszült tinédzser-mellűkön a forráskritika tüntető hiánya.

A szomszédos kapualjban a *hajléktalan* is tanár lehetett előző életében, újabban leginkább filozófusnak mondja magát. Felesége, ha volt, e toposz szerint alighanem elhagyta, vitte magával a lakást és gyerekeket, és ebben a régióban egy életből nem telik még egy lakásra. Régen munkakönyve is volt, ma már semmiféle igazolványa nincs: a város begyűjti és megtartja az ilyeneket is. Törvényen kívüli, de attól még városlakó. Nem is olyan régen pedig még volt legalább egy matrac, de elveszett a nagy rumliban, legalább így még az is elkönnyvelhetett egy veszteséget, akinek amúgy semmije sem maradt. Ez jó érzés volt, hogy maga is veszteségre hivatkozhatott, ergo bizonyította, hogy bár nem volt semmije, mégis volt veszítenivalója. A volt tőzsdepalota egyik félreeső kapualjában volt az otthona, míg ki nem *kúrták* onnan, az épületet normál körülmények között televíziózásra használják, azért ostromolták meg

¹ Árpád-sávos zászló: a szélsőjobboldali nosztalgian alapuló radikális ellenkultúra jelképe. Korábban a magyar fasizmus jelképe, amely ugyanazon az alapon választotta ki és porolta le a történelmi jelképtár számos tárgya közül, amilyen alapon a legújabb kori lázongók mentegetik: egy középkori királyi zászló szolgált mintául, a dicső múlttal bármely gaz jelen letakarható.

² *ELKÜRTUK* a *kúrás* igéből (vulg) képzett szó; politológiai értelmezése lassan szükségszerűvé válik. Ezzel a szóval jellemezte az ország hatalomban levő miniszterelnöke közelebből a saját regnálása, tágabb és átvittebb értelemben pedig a szabad és demokratikus köztársaság politikai eljűnének bűneit, visszamenőleg és önkritikusan. A frissen köznevesült szó körül széles szemantikai mező virágozott ki.

azt a világsajtó szeme láttára a hadak. A felgyújtott bejárat köré szürke rácsot telepített a megalázott és megfélemlített rendőrség, a matrac odaveszett, majd kerül másik, gondolta, és körbenézett: a Magyar Televízió épületével szemben a Nemzeti Bank, amellet az Amerikai Egyesült Államok nagykövetségének épülete áll, mindkettő körül rendőrökordon, az utóbbit a vasrács mellett szürke, tankok megfogására alkalmas oszlopok is körülveszik, ha jól értelmezi hadászatiilag a tankcsapda fogalmát. A két épülettömb között a csatában megrongált, sarlóval és kalapáccsal díszített szovjet hősi emlékmű, dupla vaskordonnal körülvéve. Sokáig tartott, míg körbenézett feldúlt téren, a felszedett bazaltkockák halmain, a felgyújtott autók roncsain és a mindenütt sápadtan intézkedő rendőrökön; de hát ideje volt éppenséggel. Nem az arra óvatoskodó, másnapi katasztrófaturistákhoz szólt, csupán az értelmezés igénye bukkant ki belőle a kilométernyi nyersanyagból összerakott rács-labirintus láttán: Szabadság tér! — legyintett, majd megismételte a közterület hivatalos nevét, s mint aki tovább próbálja értelmezni a rendszerint mindenek fölötti szentséggel emlegetett szabadság valamennyi referenciális területét elveszített fogalmát, új hálóhely felé nézett.

A *munkás*, aki naponta a Szabadság téren dolgozik, mert ott kapja a fizetését, ott fizeti adóját és társadalombiztosítását meg egyebeket, ma egy kockakövet tart az asztalán. Egy kő az ott a térről, egy olyan napról, amikor éppen szabadságon volt, tehát nem a Szabadság téren³, és arra érkezett haza a városba, hogy azt ellepte a füst, a festék, a benzingőz, és a minden kritikát nélkülöző festék. Több nemzedékkel közösen ismerkedett meg a könnygáz szagával és füstjével, és azokkal a mindaddig történelmi distanciából ismert fogalmakkal, mint például a munkásmozgalom-történetben oly gyakran emlegetett rendőri lovasroham, kardlapozás és vízágyú. És a félrevert harang: a legújabb kori kommunikáció várának, azaz a tévészékháznak ostromakor a szomszédos templomban a legősibb kommunikáció, a harang szállt versenybe a tömegtájékoztatással. Nem véletlen, hogy volt annak az estének némi tatárdúlás-hangulata: a vészjelző hang, amely a harang fél oldalának monoton ritmusban történő ütögetése gerjeszt, a keleti veszedelemre emlékeztető történelmi rettegést hívta elő. No és azt az antropológiailag értelmezhető ős-emlékezetet, amely szerint ha szétrúgom, vagy levizelem az ellenség tűzhelyét, akkor igenis én nyertem. Ha kitűzöm a zászlót, akkor én vagyok a vár ura. Ha behatoltam, akár csak egy percre is, az ellenség szentélyébe, akkor megszenteltelintettem azt. A munkás magára maradt, megkövült benne a megértés eltökélt szándéka, végignézett a tömegben: a Szabadság egyik sarkában ősz katonatiszt-özvegyek és proletár asszonyok sípokat fújtak, a szemükbe fújta a pernyét a szeptemberi szél. A frontvonalon — a törzsi kommunikáció szakrális jelképe, a tévészékház előtt félmeztelen, fiatal férfiak vegyültek különböző korok népmeséinek és hősi legendáinak meséskönyvekből, ifjúsági- és lányregényekből, valamint a két világháború közötti magazinok illusztrációból előkerült jelmezbe bújt apáikkal és nagyapáikkal. Voltak köztük lányok is, történések, bölcsészek, és a környékbeli boltok eladói, harcoló kedvesükért aggódó ijedősebbek, és a férfakkal válllvetve harcoló amazonok; kezdetben zászlórudakkal ugrottak a lépcsőn álló rendőrökordonnak, később előkerültek a benzines palackok. Felgyújtották az ott parkoló autókat — vagyis leszúrták az ellenség lovait. Megint mások felszedegették a köveket a térről — másnap, a kiégett autóröncsok és rendőrökordon között bóklászva lopva tette be táskájába azt, amely most az asztalán áll, a kapuban hevert, a betört és kiégett kapuban, néha méricskéli a súlyát, milyen lehetett annak, akit eltaláltak vele. Milyen lehetett annak, akit megcéloztak vele, egyáltalán: milyen célszemélynek lenni. Mi volt a cél, ki volt a cél. Ez másnap sem derült ki, amikor a vérvő fejű rendőrök és a folyamatos igazoltatások között olyanná vált a köztársaság televíziójának használt szimbolikus tér, ahogyan azt egy dél-amerikai junta parlamentjéről képzeljük, egy nappal az államcsíny után. Akkor már nem voltak ott a lázadók, a munkások is kiszabadultak, füst volt a folyosón és tűzoltócsövek. Rendőrök kártýztak, semmivel sem voltak magabiztosabbak, mint azok, akik másnaposan néztek szembe rongyosra tépett ruházatú, vérben forgó önmagukkal. Betört tehát a tévé kapuja és a közmegegyezés, a múlttal meg nem vívott háború kínos emlékművévé változott. A történelemből kihagyottaktól miért is váránák kellő történelmi distanciát — tűnődött a munkás, ezt megérteni lesz az igazi értelmiségi akadályverseny. A forráskritika elvesztésére gondolt, érezte, az ilyen veszteségekből gyakran válnak talmi szabadságideológiák.

Az *obsitos tüzér* aligha a kor diagnosztájának, vagy akár jelképévé válásnak igényével indult el otthonról. Aznap volt egy nem túl régi, mindössze ötvenéves, s mint ilyen, tisztázatlan és megértetlen forradalom kitérésének az évfordulója, az ő történelmi distanciája azonban legalább a tinikoráig terjedt. Neki legalább voltak emlékei, jól emlékezett például a keskeny utcákon dübörgő tankok ifjakat szédítő látványára, a valós történelem-élményre, amelytől a vasfüggöny mögött élő sértetteket (hiszen a mögött a függöny mögött, akárhogy is vesszük, valamennyi szereplőnek méltatlan és sértő, például jogsértő volt élnie) oly gondosan megóvta a ragacos, máig levakarhatatlan pártállami hatalom. Az obsitos tüzérnek — hasonlóan a nálánál ötven évvel fiatalabb, lázongó tinédzserekhez — az az élmény hiányzott, hogy legyen végre egy hely, ahol ott van, ahol jelen van. A lázongás oka számára nem képezte kritika tárgyát, örült, hogy végre vele is történik valami, úgy, mint másokkal a tévében. Valószínűleg nem megfontolt, nyugodt léptekkel vette szemügyre az agórán kiállított tankot, amely egyébként néhány héttel korábban ugyanannak a feldolgozatlan és megértetlen forradalomnak a hollywoodi adaptációjában játszott epizódszerepet. Epizodistának lenni sem kis dolog, gondolhatta örömmel, és körülnézett a téren. A lázongók már lexikon nagyságú műmárványlapokat feszegettek fel a parkban, a zavargásoknak már kialakult a

szubkultúrája is: a fekete egyenruhák-bakancsok, no meg a piros-fehér csíkos zászlók mellett csuklyák, kendők, gázmaszkok, sí- vagy bűvárszemüvegek, biciklis sisakok remek kiegészítőivé váltak a benzínből, szögekből, csapágygolyókból, spray-kből álló arzenálnak. A város utcái hadászati tereppé alakultak, a metró stratégiai utánpótlás-vonallá, a buszok és trolis potenciális barikád-alapanyagokká, a kötött pályán mozgó, nehezen mozdítható villamosokat pedig a rendfenntartók próbálták a tömeg elszigetelésére irányítani. Az utcákon harc folyt: az előző fél évszázad áldozatai feszültek egymásnak mindkét oldalon, az önmagát meghatározni nem tudó rendijed és dühöd rendőrség képében vette fel a kesztyűt. A városi bozótharcnak spontán szabályai keletkeztek pillanatok alatt, egyszerű középületek és közlekedési útvonalak kaptak hirtelen a semmiből felbukkanó szakrális tartalmat. Az el nem végzett gyászmunka: a múlttal való leszámolás az urbanizációból kimaradt városlakó törzsek martalékává vált. És mindez egy hollywoodi limonádé valóság-hű díszletében — nem csoda hát, ha a hetvenéves nyugdíjas, obsitos tüzér belépett posztmodern korszakába, és úgy döntött, hogy megvalósítja életművét. Fogott egy lyukas zászlót — az ötven évvel korábbi forradalom viharvert emlékét —, átvillant az agyán a Magyar Néphadseregben töltött fiatalkora, azok az évek, amikor nyugatra csak háromévente kapott útlevelet, és az NDK-ba, meg Csehszóba is csak ritkán utazott. Amikor évekig kellett egy Trabantra, és évtizedekig egy tanácsi lakásra várni. Az unalmas pártgyűlések. A hétfői adásszünet a tévében. Az, hogy a lángossütők gazdagok voltak, nekik még nyaralóra is tellett, holott nem húztak le annyi évet becsületosan a pártban. És hab a tortán, hogy aztán jöttek *eze*k, akik mindent felforgattak, és őt mindenből kihagyták. És veszekednek, és el is kúrják. És ráadásul mindig ők szerepelnek a televízióban. Mostanáig — mormolta magában, és összekötött két drótot a forradalom kitérésének ötvenedik évfordulójára kiállított tankban, a rendőrsorfal felé fordította az irányzékot, és gázt adott. Ekkor a T-34-es, a szovjet hadiipar terméke lassan beúszott Budapest egyik fő közlekedési csomópontjába, mint egy rókára vadászó tank a buñueli erdőbe.

³ Ebben a különös országban ugyanaz a szó jelöli az emberiség gyakran legfontosabb céljának tartott, a rabsággal ellentétes értelmű szabadságot, valamint azt a szintén értékes periódust, amikor megérdemelten pihen ki munkahelyi fáradságát az ember.